

**ЭТНАКАНФЕСІЙНАЕ ВЪЗНАЧЭННЕ «РУСІНАЎ»
У КРЫНІЦАХ XV–XVII СТСТ.**

А. Я. Барсуک

(Мазырскі дзяржаўны педагогічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна)

Старонкі летапісаў і хронік, публіцыстычных і рэлігійных твораў утрымліваюць мноства легенд і паданняў аб паходжанні народаў, пачатках дзяржаў і інш., што сведчыла аб неабходнасці этнічнага самавызначэння і тлумачылася ростам нацыянальнай самасвядомасці ў краінах Еўропы ў XVI – пачатку XVII стст. Пэўныя легенды створаныя ў канкрэтных гістарычных умовах, вызначалі грамадска-палітычныя і этнаканфесійныя супярэчнасці, адпавядалі палітычным мэтам і прапанавалі асобную генеалогію, аснову якой складалі пераважна біблейскія міфы. Агульнай рысай твораў XVI–XVII стст. з’яўлялася вызначэнне радаводу еўрапейскіх народаў ад сыноў Ноя – Сіма, Хама, Яфета, менавіта славянскіх народаў – ад Яфета, чым ускосна акрэслівалася агульнасць паходжання славян, але канкрэтныя гістарычныя абставіны патрабавалі этнічнага адасаблення [13, с. 40].

У «Гісторыі Польшчы» («Annales Poloniae», 1460–1480-я гг.) Яна Длугаша літоўская знаць бярэ пачатак ад рымскага патрыцыя, сваяка Пампея, праціўніка Цэзара

[13, с. 40]. У «Хроніцы Вялікага княства Літоўскага Жамойцкага» з'яўляецца паданне пра рымскае паходжанне літоўскай знаці ад сваяка імператара Нерона Палямона, які разам з 500 сем'ямі ўцёк з Рыма. У «Хроніцы польскай, літоўскай, жмудскай і ўсёй Русі» Мацея Стрыйкоўскага ўцёкі адбыліся з-за жорткасяў правадыра гунаў Атылы. Легенда вызначала агульнасць паходжання літоўскіх князёў з каталіцкім Захадам і адмаўляла агульнасць з Руссю [13, с. 38–39].

У Маскоўскай дзяржаве ў першай чвэрці XVI ст. склалася легенда («Сказание о князьях Владимирских») аб паходжанні княжацкай дынастыі Рурыкавічаў ад рымскага імператара Аўгуста, перадачы царскіх рэгалій ад візантыйскага імператара Канстанціна Манамаха яго ўнуку князю Уладзіміру Манамаху, прыніжэнне радаводу вялікіх князёў літоўскіх. Яны нібыта паходзілі са смаленскіх князёў («Родословие литовских князей»). Іх нашчадкі нарадзіліся ад шлюбу з рабом конюхам. Першы літоўскі князь, скарыстаўшы нязгоды і міжусобіцы паміж рускімі князямі, збіраючы даніну, стаў валадарыць многімі землямі. Міф абгрунтоўваў правы маскоўскіх валадароў на беларускія землі. На думку беларускай даследчыцы А. Семянчук, міф пра рымскае паходжанне літоўскай знаці спачатку меў антыпольскую накіраванасць, пасля Лівонскай вайны – антымаскоўскую [13, с. 42].

Непрыхільныя адносіны заходнееўрапейскіх храністаў яшчэ з XII ст. да «русінаў» акрэслівала агульнае стаўленне каталіцкага святарства да «ўсходняга абраду», абумоўленае не толькі вялікім расколам хрысціянства, але і працэсам адасаблення веры ўсходнеславянскай, рускай ад візантыйскага падданства, што ўспрымалася як ерась [13, с. 113]. Тэндэнцыя адмаўлення ўсходнеславянскага адзінства і супрацьпастаўлення «Русі» і «Масковіі» адпавядала рэчаіснасці Усходняй Еўропы XIV–XV стст. і пашыралася ў XVI–XVII стст., калі «русіны» вызначаліся па канфесійнай прыкмеце як праваслаўныя жыхары ВКЛ, а насельніцтва Маскоўскай дзяржавы – па іх дзяржаўнай прыналежнасці.

Ян Длугаш у сваёй «Гісторыі» вызначаў «Русь» – «Russia» як зямлю, населеную рускімі, Галіцка-Валынскую Русь і Чырвоную Русь, далучаныя да каралеўства Польскага. Паўночна-ўсходнія і паўднёвыя раёны ВКЛ таксама рускія – Смаленск, Віцебск, Полацк, Ноўгарод. Паўночна-ўсходняя Русь – гэта землі масквічоў, маскавітаў, Масковія («terra Mosquensi, Mosquovitarum, Moschovia») [13, с. 63].

Аднак з вызначэннем «Белай Русі» ў літаратуры ўзнікла блытаніна. М. Стрыйкоўскі дакладна не вызначаў межы «Белай Русі». А. Семянчук сцвярджае, што ў крыніцах гэты тэрмін сустракаецца ў дачыненні да Маскоўска-Суздальскай Русі і Вялікай Русі і не звязваецца з тэрыторыяй сучаснай Беларусі і падзяляе думку Ю. Новікава, што «Чорнае» і «Белае» ўжывалася як уяўленне пра «чужы» і «свой» свет, якія адрозніваюцца па канфесійнай і нацыянальнай прыкметах, «Белая Русь» – праваслаўная тэрыторыя, населеная славянамі, «Чорная Русь» – неславянская тэрыторыя, паганская, якая пазней успрыняла каталіцтва [13, с. 120].

Спробы нацыянальнай ідэнтыфікацыі насельніцтва дзяржавы знайшлі сваё адлюстраванне таксама ва ўжыванні саманазваў у палемічнай літаратуры. Тэрміны «Русь», «рускі народ» маюць дачыненне пераважна да беларускага і ўкраінскага этнасаў, якія амаль не адрозніваюцца ад канфесійнамаў і адначасова звязваюцца з уяўленнем пра агульнае грамадзянства ў межах Рэчы Паспалітай незалежна ад рэлігійнай прыналежнасці. Зыходзячы з тэкстаў найбольш вядомых палемічных твораў, беларусы і ўкраінцы ўсведамляюць сябе праваслаўнымі «русінамі» і адначасова грамадзянамі Рэчы Паспалітай, якую лічаць сваёй дзяржавай.

Так, у самаідэнтыфікацыі Хрыстафора Філалета, аўтара “Апокрисиса, албо отповеди на книжки о съборе Берестейском”: «Мы, народу Руского и Литовского обыватели», «Мы, Короны Полской и панств до ней належачих обывателей»

выяўляецца канфесійная прыналежнасць: «нас Греческой реліі людзей», «мы, Греческой реліі людзе», «мы, Гречкога набоженства люди» [17, с. 1750, 1564, 1194, 1030, 1570, 1008]. Х. Філалет падкрэслівае неправамоцтва прэтэнзій каталіцкай царквы на першыства ў Літве і Беларусі, дзе праваслаўных больш, чым католікаў і вызначае нераўнапраўнае палітычнае становішча праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай. Захарыя Капысценскі таксама выкарыстоўваў паняцці «россы», «Русь», «Россия», «русские»: «нас Россов православных», «роду Руского», «мы.., православная Русь». Ён акрэсліваў межы праваслаўнай Русі: «все Белой, и Чорной, Восточной, Полночной и на полдне лежачей Руси народове... под зверхностью патриархи Константинопольского, стале и статечне трвают» [6, с. 321, 503, 731, 774, 869, 894, 904, 913, 1040, 1055]. У выкарыстаных ім паняццях выразна назіраецца змешванне этнічнай і канфесійнай прыкмет. Так, на думку Капысценскага, праваслаўе – крыніца «стародавніх отцовских звычаев и канонов» [6, с. 683], а унія вядзе да таго, каб «Руси не было в Руси» [6, с. 957]. Зразумела, што ў першым выпадку размова ідзе пра праваслаўную веру, у другім – пра землі з праваслаўным насельніцтвам. Аднак згаданыя ім у «Палинодии» паняцці «Русь Литовская» і «Русь Московская» адрозніваюцца: «весь народ Русский в Литве», «в Москве и в России», «Москва з Росью нашею» [6, с. 947, 1032].

Паняцці «русская земля», «наш русский народ», «мы, Русь», «русская церковь» прысутнічаюць у працах аднаго з лепшых палемістаў свайго часу М. Смятыцкага, спачатку прыхільніка праваслаўя, затым уніяты [3, с. 163, 174–175, 177–185]. Ён значна ўдакладняе іх змест. Так, беларускія гарады Менск, Гародня, Слонім, Брэст аднесены Смятыцкім да «Літвы», Пінск, Мазыр – да «Палесся», Гомель, Рэчыца – да «Панізоўя» [3, с. 183–184]. На яго думку, рускі народ падзяляецца на «Русь грэчаскага веравызнання» і «Русь рымскага веравызнання», да якой адносіцца і новая «ўніяцкая Русь». У лісце Віленскаму праваслаўнаму брацтву 1629 г. ён называе праваслаўе і ўніяцтва «ўсёй рускай нашай царквой» [1, с. 605–607]. А ў пасланні 1630 г. Папе Урбану VIII уніят Смятыцкі вызнае сябе «русінам» і разважае пра сродкі звароту «русінаў-схізматыкаў» ва унію [15, с. 10, 13–15]. Абаронца праваслаўя А. Мужылоўскі таксама называў уніятаў «часткай Русі», нягледзячы на супрацьпастаўленне «нашай рускай праваслаўнай царквы» большасці «рускага народа» і ўніяцкага «крываславія» [9, с. 57–58, 61].

І ў працах ініцыятара і стваральніка ўніі І. Пацея «Русь» – гэта беларуска-ўкраінскія землі і народы, як праваслаўныя, так і ўніяты. На тэрыторыю Маскоўскай дзяржавы назва «Русь» Пацеем, як і большасцю іншых аўтараў, не распаўсюджвалася. Ужываліся паняцці «Москва», «панство Московское», «народ Московский» [10, с. 1079, 286]. Уніяцкія архірэі тытулаваліся, падобна праваслаўным, мітрапалітамі «рускімі» («всей Руси», «всёя Руси») [11, с. 391, 392]. У творах віленскага ўніяцкага архімандрыта Л. Крэўзы мы сустракаем: «наша Русь», «к нашему Русскому благочестию», «Русия», «народу Русского», «родом Русин», «в панствах Русских», «в краинах Русских» [7, с. 162, 164, 225, 227–231, 242, 246]. Аўтар лічыць праваслаўных і ўніятаў «исповедующими Греческую религию, но разъединенными в ней» [7, с. 158]. Пра «в релии розрозненных русских» пісаў І. Вельямін Руцкі. Ён зыходзіў з існавання адзінага народа ВКЛ з уласнымі дзяржаўнымі і царкоўнымі (уніяцкімі) традыцыямі, на якіх абгрунтоўваў ідэю аўтакефальнай уніяцкай царквы [12, с. 454–461]. Назвы «край русский», «Русь», «русский народ», «русские» і т. п. ужываліся І. Кунцэвічам і ў пазнейшай уніяцкай публіцыстыцы [8, с. 82].

На думку многіх даследчыкаў (М. Каяловіч, В. Ластоўскі, С. Марозава, С. Палуцкая, Г. Сагановіч, В. Старасценка) беларуска-ўкраінская нацыянальная самаідэнтыфікацыя ўніяцкіх аўтараў і іх жаданне абгрунтаваць этнічнае адзінства «русінаў» праваслаўных і ўніятаў з'яўлялася выразам прэтэнзій грэка-каталіцкай

царквы на ўяўленне інтарэсаў усёй усходнеславянскай этнічнай агульнасці Рэчы Паспалітай [3, с. 62].

Праваслаўна-ўніяцкае насельніцтва Рэчы Паспалітай вызначаліся «русинами», «русью» афіцыйнымі ўладамі і Ватыканам. Уніяты («которые суть в унии костела светого Римского») і праваслаўныя («которые в той унии не суть») лічыліся адзіным «народом Руским» у каралеўскіх прывілеях 1633 г. мітрапаліту П. Магілу і епіскапу І. Бабрыковічу [1, с. 48]. Да «народа руского» звяртаўся П. Скарга [14, с. 228, 485, 488].

Расійскі даследчык М. Дзмітрыеў вызначае, што да сярэдзіны XVII ст. паняцце «рускія» складалася з палітычных, тэрытарыяльных і канфесійных кампанентаў. Аднак пад уплывам заходнееўрапейскай гістарыяграфіі ў Кіева-Магілянскім калегіуме фарміруецца этнагістарычная канцэпцыя (легенды пра паходжанне народа ад першапродка, гераічным мінулым народа і ўяўленні пра суседнія і чужыя народы), якая знайшла адлюстраванне ў Кіеўскім Сінопсісе, выдадзеным у Кіева-Пячорскай друкарні ў 1674 г. і Хроніцы Сафановіча і значна паўплывала на расійскую гістарыяграфію ў працэсе «этніцызацыі історычнай памяці восточных славян» [4, с. 30]. Расійскі даследчык Д. Сцяпанаў сцвярджае, што палеміка на беларускіх і ўкраінскіх землях, выкліканая Берасцейскай царкоўнай уніяй 1596 г., садзейнічала фарміраванню этнагенетычнага міфа, пазычанага і адаптаванага маскоўскай элітай у сувязі з неабходнасцю падпарадкавання далучаных зямель [16, с. 88–92].

Такім чынам, у XVI–XVII стст. не былі вызначаны межы паміж выкарыстаннем канфесійнага «Русь» і этноніма «Русь». Асноўнай этнавызначальнай прыкметай беларусаў і украінцаў была канфесійная прыналежнасць, якая з цягам часу набывала яшчэ большае значэнне і паступова трансфарміруецца ў ідэю праваслаўнага ўсходнеславянскага адзінства.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси. – Вильна: Печатня губ. правл., 1867. – Т. 2. – 394 с.
2. Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак Новицкого, 1887. – Ч. 1, Т. 7. – 802 с.
3. Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі. У 6 т. Т. 3. Рэфармацыя. Контррэфармацыя. Барока / аўтары тома : В. Б. Евароўскі [і інш.] ; рэдкал. тома : В. Б. Евароўскі [і інш.] ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т філасофіі. – Мінск : Беларус. навука, 2013. – 615 с.
4. Дмитриев, М. В. Киево-Могиланская академия и этнизация исторической памяти восточных славян (Иннокентий Гизель и Феодосий Софонович) / М. В. Дмитриев // Київська Академія. – Вип. 2–3. – Київ, 2006.
5. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: избр. произв. XVI – нач. XIX в. / АН БССР, Ин-т философии. – Минск: Изд-во АН БССР, 1962. – 524 с.
6. Копыстенский, З. Палинодия или Книга Оборона кафолической святой апостолской Востодней Церкви / З. Копыстенский // Памятники полемической литературы в Западной Руси. Кн. 1. – СПб.: Рус. ист. б-ка, тип. А. Траншеля, 1878. – Т. 4. – С. 313–1200.
7. Кривза, Л. Оборона унии / Л. Кривза // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 1. – Стб. 157–312. – СПб.: Рус. ист. б-ка, тип. А. Траншеля, 1878. – Т. 4.
8. Кунцевич, И. Письмо архиепископа Иосафата Кунцевича к митрополиту Иосифу Рутскому / И. Кунцевич // Вестник Юго-Западной и Западной России. – Киев: Тип. И. и А. Давиденко, 1862. – Август, год первый, Т. 2, кн. 3. – С. 81–83.
9. Памятники философской мысли Белоруссии XVII – первой половины XVIII в. / В. В. Дубровский [и др.]; АН БССР, Ин-т философии и права; редкол.: А. С. Майхрович [и др.]. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – 318 с.
10. Потей, И. Антиризи́с или Апология против Христофора Филалета / И. Потей // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Рус. ист. б-ка, Сенатская тип., 1903. – Т. 19. – Кн. 3. – С. 477–982.
11. Потей, И. Духовное завещание. Апология унии. 19 ноября 1609 г. / И. Потей // Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. 1. – Т. 6. – С. 391–395.
12. Рутский, И. Sowita wina / И. Рутский // Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов. – Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1887. – Ч. 1. – Т. 7. – С. 443–510.

13. Семянчук, А.А. Беларуска-літоўскія летапісы і польскія хронікі: вучэбны дапам / А. А. Семянчук. – Гродна: ГрДУ, 2000. – 161 с.

14. Скарга, П. О единстве церкви / П. Скарга // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Рус. ист. б-ка, тип. А. М. Котомина, 1882. – Т. 7. – Кн. 2. – Стб. 223–526.

15. Смотрицкий, М. Ліст Мялеція Смарыцкага, русіна, архіепіскапа Полацкага, да святога Пана нашага Папы Урбана VIII... 5 жніўня 1630 г. / М. Смотрицкий // Крыніца. – 1994. – № 11. – С. 10–16.

16. Степанов, Д. Ю. Этногенетический миф в формировании этнических представлений московской элиты в последней четверти XVII – начале XVIII в. // Русский сборник. – Вып. 14.

17. Филалет, Х. Апокрисис албо отповедь на книжки о соборе Берестейском / Х. Филалет // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб.: Рус. ист. б-ка, тип. А. М. Котомина, 1882. – Т. 7. – Кн. 2. – С. 1003–1820.